

Драгица Кољанин
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за историју
 dragica.koljanin@gmail.com

Оригиналан научни рад
 примљено: 1. јун 2013
 прихваћено: 1. октобар 2013

НАСТАВА И УЏБЕНИЦИ ИСТОРИЈЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ (1880–1913)*

Сажетак: На основу објављених извора, релевантне литературе и периодике у раду је анализиран развитак наставе историје и уџбеника у основним школама у Србији од 1880. до 1913. Држава је започела са интензивним законским уређивањем школског система 1880. године, када је уведено и обавезно похађање основне школе. Ово је период у коме Србија тражи начине да изврши реформе и модернизује школски систем, пре свега основне школе. Настава историје има важну улогу у изграђивању националног идентитета. Наставни планови и програми се непрекидно преиспитују и дорађују. Предмет анализе су и репрезентативни уџбеници историје за основне школе у којима се виде промене у тумачењима историјских садржаја у овом периоду.

Кључне речи: Србија, Главни просветни савет, наставни план и програм, основне школе, настава историје, уџбеници.

Деветнаести век у Европи је обележен развојем националних покрета чије су основне идеје, озваничене државном регулативом, преносене на план васпитања и у школе. Школа је добила задатак очувања и неговања националног и културног идентитета као основе на којој почива постојање националне државе. Овај модел државног организовања у то доба сматран је „модерним“ и прихваћен је и у младој српској држави.¹

Ново раздобље у историји школства у Србији почиње 1880. године. Ово је период у коме се интензивно ради на законском уређењу српског школства и уводи се обавеза похађања основне школе, прописују се наставни планови и програми, пишу уџбеници у складу са њима, и воде се веома живе расправе у педагошкој јавности. У оквиру Министарства просвете 1880. основан је Главни просветни савет чији је основни задатак био да даје мишљење министру о свим важним питањима из

* Текст је настао као фазни резултат рада на пројекту *Војвођански простор у контексту европске историје* (број 177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Арсен Ђуровић, *Космолошко трагање за новом школом*, Београд 1999, 121–122.

просветне политике, у складу са „државном идејом и савременом науком“. Савет је добио значајно место у дефинисању и спровођењу просветне политике, уз остало и у вези са уџбеницима и другим школским књигама.²

Покретач промена у српској просвети био је Стојан Новаковић, један од најзначајнијих интелектуалаца свог доба, утемељитељ савремене српске историографије.³ На месту министра просвете Новаковић се 1880. године нашао по трећи пут.⁴ Свој став о значају просвете изнео је у поздравној речи Главном просветном савету: „Што данас има наш народ, то је створило с једне стране јунаштво наших предака, а с друге стране интелектуална, умствена Србија. Тежња за јединством и будућношћу целокупног народа –највише је ствар и заслуга пера и књиге. И даљи напредак тих идеја зависиће од просвете народне. [...] Зато ако хоћемо да потражимо лепшу и сјајнију будућност, у којој ћемо наћи остварење најмилије идеје своје и наших предака, који су се толико мучили за нас, онда имамо да обратимо пажњу нашој просвети. Долазе моменти, као последњих година, где питања народна решава војничка снага; али у наше дане и ово је обично напред приправљено дугим многогодишњим радом просвете. Из духовног живота развија се она снага која све оживотворава“⁵.

Новаковићев утицај се осетио у свим просветним установама, али је његов најзначајнији допринос српском школству био увођење обавезног основног образовања и нових наставних програма за основне и средње школе.⁶ По првом члану Закона о основним школама од 31. XII 1882. године задатак основне школе је „да наставом и васпитањем шири по народу основе знања, вере и нравствености и да спрема ученике за грађански живот и за учење у средњим школама“. Сва деца су била обавезна да проведу у школи шест година, четири године у основној школи, а наредне две у продужној или вишој основној, девојчице у девојачкој, или некој средњој школи.⁷ Овом обавезом требало је обухватити сву децу дораслу за школу до 1890. године. Овај закон био је међу најнапреднијима у Европи, чак и у односу на неке много развијеније земље. Обавеза школовања девојчица уведена је у Холандији 18 година после Србије.⁸

Привремени наставни план и програм за ниже и више основне школе донет је 1883, а стални програми за све основне школе издати су 1884. године. Законом је предвиђено да се у основној школи изучавају следећи предмети: наука хришћанска, српски језик, словенски језик, рачун, земљопис (с историјом), историја српска, познавање природе, лепо писање, цртање, певање, гимнастика, женски рад (за

---

² Владета Тешић, Милан Мирковић, Срећко Ћунковић, Раде Вуковић, *Сто година просветног савета Србије 1880–1980*, Београд 1980, 38–83.

³ Радован Самарџић, *Лисци српске историје*, Београд 1976, 189–199.

⁴ Љубомир Протић, *Стојан Новаковић и његов рад за просвету*, Споменица Стојану Новаковићу, Београд 1921, 117.

⁵ *Реч Стојана Новаковића, новог министра просвете*, Просветни гласник, 1880, 533.

⁶ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, Београд 1934, 380.

⁷ *Просветни зборник закона и наредба по којима су уређене и о којима се управљају школе и друге просветне установе у Краљевини*, Београд 1895, 745–774.

⁸ Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2009, 186.

девојчице). Рад је био диференциран и прилагођен броју наставника у школи. У вишој основној школи изучавали су се следећи предмети: наука хришћанска, српски језик, рачун, земљопис, историја општа, геометријски облици с цртањем, пољска привреда (практична), познавање природе, цртање, певање, гимнастика и војно вежбање, женски рад (за девојчице).

Према наведеном наставном плану и програму, историја се изучавала у оквиру земљописа у другом, трећем и четвртом разреду. Као самосталан предмет, историја се изучавала у четвртом разреду, али само као национална историја, са 4 часа недељно од укупног фонда од 25 часова. У вишој основној школи историја се изучавала у оба разреда, и то општа историја, са по 3 часа недељно од укупног фонда од 28 часова.

Српска историја је у наставном плану и програму за четврти разред основне школе подељена на четири целине: Доба жупана, Немањићи, Срби под Турцима и Ново време. У оквиру Новог времена подељена је на: Први устанак под Карађорђем и Други устанак под Милошем Обреновићем 1815. Целокупно градиво је требало изучити кроз 33 тематске области, а у оквиру сваке области наведене су и теме, којих је било укупно 186. Теме су углавном имале вредносно одређење, а од укупног броја тема у њих 100 указивано је на негативност догађаја (ратовање, бој, устанак, нападај, свађа, губитак, бекство, пропаст, смрт, жалосно стање, насиље, раздор).⁹

Настави историје је овим планом и програмом придавана велика пажња као једном од кључних предмета у националном васпитању. Уџбеници историје су, у извесном смислу, били најважнији међу осталим уџбеницима који су имали задатак да ученицима улију начела држављанства, патриотизма и оданости. У томе је Србија следила остале европске државе. И у Србији је основна сврха школских уџбеника била остваривања главног националног циља, српског уједињења.¹⁰

Исте године, 1882, регулисано је питање уџбеника доношењем *Правила или основа о штампању школских књига*. Њима је прописано да се у школама могу употребљавати само уџбеници предложени од стране Главног просветног савета и одобрени од Министарства просвете. Сваки потенцијални уџбеник, приручник или наставно средство прво је прегледао Главни просветни савет. Правила о штампању школских књига пратила је и наредба о забрани употребе оних књига које Савет није препоручио и Министарство одобрило. У Главном просветном савету се озбиљно расправљало како о васпитној тако и о научној вредности сваког од приспелих рукописа потенцијалног уџбеника, али и о постојећим уџбеницима. На свом 106. састанку 1882, Савет је одлучивао о прихватању основношколског уџбенику за историју српског народа. После негативног мишљења референата о овој књизи Савет је донео одлуку да се распише конкурс за нови уџбеник. У свом негативном мишљењу о овој књизи референти су изнели и своје мишљење о томе шта уџбеник

---

⁹ *Просветни зборник закона и наредба по којима су уређене и о којима се управљају школе и друге просветне установе у Краљевини*, Београд 1887, 654–721. Вид. и: *Српска историја*, Учитељ 29–30, 20. октобар 1883, 455.

¹⁰ Charles Jelavich, *South Slav Nationalisms – Textbooks and Yugoslav Union before 1914*, Ohio State University Press, 1990, 176, 257.

за српску историју треба да садржи. Тражили су да књига не започиње садржајима о сељењу, одсељавању, досељавању, „слушању“ страних царева и да се не завршава „расељавањем“, „одметањем“, „мржњом“, „злбом“. По њиховом мишљењу, на почетку уџбеника треба да се налазе биографије „славних српских жупана“, а на крају садржаји који говоре о „васкрснућу и тежњи за коначним уједињењем српског народа“. Укупни садржај уџбеника треба да буде такав да се дете које га изучава почне „осећати и сазнавати чланом те огромне задруге која се зове српски народ који тежи да заузме достојно место међу осталим народима“.¹¹

На конкурс за уџбеник српске историје приспела су три рукописа, али је Главни просветни савет на својој седници 1886. одбио сва три. Одлучено је да се конкурс понови или да се „позове неки стручњак за историју“ који би написао уџбеник. Комисија је навела десет захтева које је нови уџбеник за наставу српске историје требало да задовољи. Треба да посебно буде истакнуто „оно што је ма кад било српско и на шта имамо права с историјског и етнографског гледишта, и да се то јасно и на карти представи; да се најважнији догађаји највише истакну, у свези са временом, кад је шта било, и да се нарочито нагласи оно, што је кад за народ и државу српску било корисно или штетно, узимајући ту и утицај других народа (не треба заборавити ни на узалудне борбе Срба за туђе интересе) и да кроз цело дело провејава национална идеја и дух родољубља и отачаствољубља“.¹²

Управо од 1882. године, када је донет нови закон о основним школама, почело је објављивање низа уџбеника историје за основне школе. Писци ових уџбеника углавном су били људи са богатом педагошком праксом коју су стицали као учитељи или наставници. Међу њима су били: Михаило Јовић, Петар Никетић, Јоксим Марковић, Јаков Големовић, Сава Антоновић, Милан Убавкић, Михаило Станојевић, Лука Лазаревић, Чедомиљ Тодоровић. Неки од ових уџбеника су имали и више издања.¹³ То се односи на уџбенике историје Јоксима Ст. Марковића и, понајвише, Михаила Јовића. Од првог издања 1882. до 1913. објављено је 35, а до тридесетих година прошлог века објављено је укупно чак 53 издања Јовићевог

---

¹¹ *Реферат о уџбенику српске историје за основне школе*, Просветни гласник, 1882, 276. Није јасно на који се уџбеник односи критика Главног просветног савета. Тих година су објављени неки уџбеници и приручници историје за основне школе на којима није назначен аутор: *Историја нашег народа за ученике III раз. основних школа*, Београд б. г.; *Предавања из најновије српске историје*, Београд 1885; *Српска историја са сликама за IV разред основне школе по новом програму*, Београд 1891; В. Станисављевић, *Два века српских уџбеника, Сент Андреја 1717 – Крф 1917*, Београд 1992, 200.

¹² *Реферат о три рукописа уџбеника српске историје*, Просветни гласник, 1886, 243–250.

¹³ Петар Никетић, *Српска историја у биографијама за основну школу*, Београд 1883; Исти, *Српска историја у народним песмама*, Београд 1900; Јоксим Ст. Марковић, *Животописи из најновије српске историје*. За омладину ниже основне школе, Београд 1886; Исти, *Српска историја за нижу основну школу*, Београд 1887; Исти, *Животописи из најновије српске историје за трећи разред ниже основне школе*, Београд 1891 (до 1898. књига је имала 12 издања); Јаков Големовић, *Слике и животописи из опште историје*. За пети разред основне школе, Ниш 1886; Исти, *Општа историја за вишу основну школу*, књига I, Ниш 1895; Сава Антоновић, Петар М. Никетић, *Илустрована српска историја за основну школу*, Београд 1890; Милан С. Убавкић, *Историја за основне школе у Краљевини Србији*, Београд 1891; Лука Лазаревић, П. К. Шрепловић, *Српска историја са сликама за IV разред основне школе*, Београд 1900; Михаило М. Станојевић, *Историја српског народа за IV разред основне школе*, Београд 1903; Чедомиљ М. Тодоровић, *Историја српског народа за IV разред основне школе*, Београд 1912.

уџбеника. То значи да је овај уџбеник уз прилагођавања новим наставним плановима и програмима, био погодан за наставу историје у основним школама и у Краљевини Србији, и у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Југославији.

Јовићев уџбеник је свакако репрезентативан како за национално-идеолошку, тако и за просветно-дидактичку анализу уџбеника историје за основне школе у Србији. Прво издање уџбеника је релативно обимно, има 283 стране. Штампан је крупним слогом, без илустрација и историјских мапа. Аутор је за писање своје књиге користио старију и новију историографску литературу и изворе (Леполд Ранке, Љубомир Ковачевић, Чедомиљ Мијатовић, Милан Ћ. Милићевић, Прота Матеја Ненадовић, Панта Срећковић, Светислав Милосављевић), што је јасно назначио у предговору. Као што се види, Јовић се ослањао и на представнике романтичарске и на заступнике критичке српске историографије.

У складу са наставним програмом, Јовићев уџбеник се састоји из 34 тематске целине уједначене по обиму и форми, свака тема почиње кратким освртом на претходну и завршава се резимеом. Уверљивост и пријемчивост излагања постизала се приповедачким и живописним излагањем, управним говором без оптерећивања сувишном фактографијом, повезивањем садржаја са учениковим искуством. Очигледна је била намера да се код ученика пробуди симпатија према прецима при чему су ученицима упућиване поуке да се угледају на њих, на њихове позитивне моралне особине и жртвовање за народно добро. Стога су у уџбенику велику улогу имале истакнуте историјске личности, али и оне које су такве биле у народном предању. Биографије значајних личности су писане живописно, романтизовано и коришћењем дијалога. Јовић је указивао ученицима да треба не само да гаје поштовање према својим прецима него и да буду оговорни према својим потомцима.

Користећи хронолошко-прогресиван приступ, комбинујући га са биографским, аутор је излагао српску историју од заједничке словенске постојбине до садашњости. Истицао је и виши ступањ развоја Словена у односу на Германе, па су тако они од Словена научили да „ору плугом и месе хлеб“ (9). У вези са пореклом Срба истицао је да они потичу од „племена Словенског“, али и да су се у старо време сви Словени звали Срби. То је била противречна тврдња, али у складу са тада раширеном романтичарском представом о српском пореклу, која је могла да се нађе и у другим уџбеницима историје, како за основне тако и за средње школе. У складу са ауторовим приступом, за објашњење историјских догађаја су коришћени и стихови из народних песама. Романтичарске представе о српској историји управо тих година биле су у великом сукобу са све раширењом српском критичком историографијом чији представник је био и министар просвете Стојан Новаковић.¹⁴

Аутор је истицао значај заједничког словенског порекла и „рођачких“ веза са Русима, Пољацима, Чесима и Бугарима, али је наглашавао да су Хрвати Србима још ближи рођаци „јер им је говор као наш“ (19). После овог навода Хрвати се у уџбенику више нигде нису помињали, али се то променило у каснијим издањима

---

¹⁴ Сима Ђирковић, *Јављање 'критичке историографије' на Великој школи и универзитету*, Зборник радова Универзитета у Београду, 1838–1988, Београд 1988, 648–651.

уџбеника. Црногорци су називани браћом и истицана је њихова сарадња са Србима из Србије нарочито током Првог српског устанка. Као и остали уџбеници историје, и Јовићев је имао тежиште на приказу Првог српског устанка 1804. као преломног догађаја којим је означено буђење српског народа. У његовом уџбенику, зависно од издања, Првом српском устанку је посвећена скоро четвртина садржаја целе књиге.¹⁵

Мотиви који је требало да делују васпитно могли су да се уоче у више тематских целина међу којима је постојала и одређена хијерархија. Као врхунске вредности истицани су мир, слога и јединство народа, при чему су ове вредности истицане и за однос према суседима. Њима насупрот су стајали рат, болести, глад, неслога. Оне који узрокују народне несреће пре или касније стиже заслужена казна. Значајно место у српској историји добила је Православна црква, а нарочито се истицала њена улога у очувању националног идентитета у време дугог ропства под Турцима. Наглашавана је важност монархијског принципа и снаге личности владара. Посебно је истицан значај Карађорђа, али је његов син, кнез Александар, приказан као плашљив и подложен страним утицајима. Владари из династије Обреновића су представљени у позитивном светлу, али су помињане и неке њихове негативне особине. Мотиви властољубивости и издаје истицани су као узроци несреће која погађа и народ и владара и управо за то коришћени су стихови из народних песама при чему је Косовски циклус имао главно место. Као позитивни, истицани су примери дипломатске вештине и лукавства.

У складу са духом времена, народ је представљен као значајна историјска категорија, а уз њега су повезани појмови моћи, власти, патње, државности и политичког уређења. Народима као колективитетима су придаване одређене особине, па се тврдило да је Србима, а нарочито њиховим вођама, својствена неслога. Истовремено, као и осталим Словенима, Србима је својствено гостопримство, чији је израз крсна слава. Јовићев уџбеник је понудио слојевиту слику српске прошлости, мада умногоме засновану на романтичарским представама, са морализаторским и наглашено патриотским, у основи миротворним порукама. Оне су својим садржајем деловале на емоције ученика, чиме су доприносиле формирању њихових ставова, изградњи и учвршћивању националног идентитета.

Јовићев уџбеник је добијао похвале од Главног просветног савета, а школски инспектори су уочавали добар успех ученика који уче по овом уџбенику. У новим издањима (1894, 1898) Јовић је уносио методичко-дидактички материјал: питања за ученике, резимее и илустрације у складу са наставним јединицама. Обим уџбеника је више него преполовљен, а према новом програму материја је организована у 23 тематске целине. Због свега тога, Савет је 1898. препоручио да се у основним школама користи само Јовићев уџбеник, а не као до тада и уџбеници Јоксима Марковића и Милана Убавкића.¹⁶

Од осамдесетих година основно школство у Србији, као и цели образовни систем, добили су своју релативно стабилну физиономију. Образовни систем је постао световни и осигурано је да школе „производе“ патриотске грађане

---

¹⁵ Ch. Jelavich, *Op. cit.*, 190.

¹⁶ М. Вукићевић, *Реферат српске историје за основну школу*, Просветни гласник, 1898, 336.

наглашавањем национализма.¹⁷ Међутим, показало се да је тешко спровести неке од главних одредби закона о основним школама из 1882. То се пре свега односило на концепт обавезног шестогодишњег основног образовања, који је морао да се редукује и врати на четворогодишње школовање. Број продужних основних школа био је веома мали, тако да их је 1887. било свега 50.¹⁸ У складу с тим, и настава историје је претрпела значајне промене.

Због бројних критика, наставни план и програм из 1883. замењен је 1891. новим. Промењен је број часова појединих предмета, али је укупан фонд часова углавном остао исти. Повећан је број часова српског језика, рачуна, земљописа и женског рада, а смањен је број часова словенског језика, историје и познавања природе. Број часова српске историје у четвртој разреду је смањен са 4 на 3 часа. У складу са новим планом и програмом, 1892. године су издата нова Упутства за вршење програма за нижу основну школу. Уместо у 33, како је било у ранијем плану и програму, српска историја је обрађивана у 23 тематске области. Према упутствима, историја је имала првенство у односу на друге предмете у васпитавању младих у пожељном духу. „Српству треба јунака и патриота, држави војника и вредних радника, општини честитих грађана и управљача. За све то припрема школа колико год може, а Историја између свију предмета највише.”¹⁹

Законом о народним школама донетим 1898. у систем образовања је унет концепт народних школа. Оне су се делиле на ниже и више, при чему су ниже народне школе биле забавишта и основне школе, а више народне школе биле су грађанске (продужне) и девојачке школе. Овим законом задржано је обавезно образовање, али је оно са шест скраћено на четири разреда основне школе. По овом закону основне школе су могле да буду јавне и приватне.

Наредне, 1899. године усвојен је нов наставни план и програм у којем је извршено велико сажимање градива и смањење броја наставних предмета са 12 на 9 (наука хришћанска, српски језик са словенским читањем, земљопис са српском историјом, рачуница са геометријским облицима, познавање природе с пољопривредним поукама у мушким, односно поукама за домаћице у женским школама, цртање и лепо писање, ручни рад, певање, гимнастика и дечје игре). Историја више није постојала као самосталан предмет, него се земљопис са српском историјом изучавао у трећем разреду са три, а у четвртој разреду са четири часа недељно. Укупан фонд часова у трећем разреду био је 26, а у четвртој 27 часова недељно.

Развијање националних и патриотских осећања је назначено као циљ наставе српског језика, земљописа и српске историје. Било је јасно да се ова три предмета сматрају кључним за развијање националних и патриотских осећања, а за њих је нешто касније усвојена синтагма *национална група предмета*.²⁰ У вези са наставом историје у трећем разреду у програму је назначено да се она неће посебно

---

¹⁷ Ch. Jelavich, *Op. cit.*, 59.

¹⁸ *Историја српског народа*, VI/2, Београд 1983, 513 (Владета Тешић).

¹⁹ *Просветни зборник закона и наредба*, Београд 1895, 849–874; С. Ћунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд 1971, 137–138.

²⁰ Александра Илић, *Уџбеници и национално васпитање у Србији (1878–1918)*, Београд 2010, 204–205.

предавати, него да ће се „уз читање чланака из читанке обрађивати поједине приче из живота српског народа, и у земљопису код важнијих места, биографије појединих знатнијих људи, као и приче о важним догађајима на њима“. Настава српске историје се према наставном програму у четвртном разреду обрађивала у 21 „историјској слици“, чији су се називи подударали са називима наставних области из претходних програма. Дат је само преглед тема, чиме су учитељи остављани у недоумици шта конкретно из садржаја треба обрадити.²¹

У новом закону о народним школама од 19. априла 1904. враћена је шестогодишња основна школа, али је предвиђено да само четири разреда буду обавезна, док је продужена школа тамо где нема петог и шестог разреда и где има услова за то. И по овом закону, школе су могле бити јавне или приватне. За разлику од претходног закона, у овом је посебно наглашен задатак народних школа „да васпитавају децу у народном духу и да их спремају за грађански живот, а нарочито да шире просвету и српску писменост у народу“.²²

Наставни план и програм из 1899. је остао на снази. Главни просветни савет је 1905. оцењивао ваљаност уџбеника историје и земљописа за народне школе и поново је препоручио Јовићев уџбеник (20. издање). Један од приговора био је да се у уџбеницима мало помињу Срби ван Краљевине Србије. Ипак, препоручено је да се и остали уџбеници историје и земљописа могу употребљавати „као приватна лектира, док држава не добије своја издања за ове наставне предмете“. Тада је расписан и конкурс за нови уџбеник, а једна од пропозиција је била да се у њему „довољно истакне културни развитак српског народа“.²³ Показало се да рукописи приспели на конкурс не задовољавају и Савет је 1907. расписао нови. На разматрању резултата овог конкурса 1913. поново није прихваћен ниједан рукопис и одлучено је да се настави коришћење Јовићевог уџбеника.²⁴

Истовремено, у стручној јавности вођене су полемике о улози наставе историје, методама рада и распореду садржаја. Написи о овим темама штампани су у првим стручним гласилима, прво у *Учитељу* покренутом 1883, а касније и у другим гласилима. Објављивани су чланци о смислу и значају историје, о појединим темама и начину како их излагати ученицима основних школа.²⁵ Полемисало се да ли историју треба предавати регресивно, од новијих периода ка старијим, или по концентричним круговима где се градиво групише око једне идеје или по народним песмама.²⁶ Представници педагошке науке су истицали да настава историје треба да

²¹ *Наставни планови и програми за народне школе у Краљевини Србији*, службено издање, Београд 1899, 12; *Просветни гласник*, 1899, 613–622.

²² *Закон о народним школама*, Просветни гласник, 1904, 325.

²³ *Реферат о више уџбеника за историју и земљопис*, Просветни гласник, 1905, 151. Расправљало се о уџбеницима историје Михаила Јовића, Јоксима Марковића, Михаила Станојевића, Миленка Вукићевића и Димитрија Соколовића.

²⁴ *Поновни конкурс за Историју српског народа за основне школе*, Просветни гласник 2, 1913, 846.

²⁵ Ј. Миодраговић, *Историја српска за основне школе (Да се објасни шта је то историја)*, Учитељ 24, 20. август 1883, 374–379.

²⁶ Стојковић, *Историја у основној школи*, Учитељ, 1899/1900, 363–367; Драг. М. Ћосић, *Дебата у начелу*, Учитељ, 1899/1900, 702–710; *Српска историја по народним песмама* (саставио Петар М. Никетић), критички приказ, Просветни гласник, 1900/1901, 39.

развије способност одлучивања, као и осећај припадности и одговорности за своје окружење, уже и шире. Заговорници концепције васпитне школе сматрали су да историју треба посматрати као ток развоја друштvenог живота садашњости, којој ученик припада, у којој учествује и на чији ток може да утиче.²⁷ Уџбеници историје су критиковани и са социјалистичког становишта. Оптуживани су да методички развијају мржњу према суседним радним народима, затим да шире шовинизам, да мешају религију и историју, да историју свODE на ратове и дворске догађаје.²⁸ Министарство просвете је 1911. организовало велику анкету о народним школама. Прво питање је било: шта је задатак народне школе и шта у њој треба да се учи? Највећи број одговора на ово питање био је да је задатак народне школе васпитавање у народном духу.²⁹

И поред значајних успеха у унапређивању основног школства у Србији и увођења обавезног школовања, обухват ученика био је мали, мада се постепено увећавао. Тако је 1874. само 9,4% деце школског узраста похађало основну школу, од чега у градовима 35,6%. Обухват ученика је 1885. нарастао на 13,2%, а у градовима је тај број скоро удвостручен, на 61,8%. Иако је законом о основним школама од 1882. предвиђено да до 1890. сва деца буду обухваћена основношколским образовањем, показало се да је овако амбициозан план тешко остварити. И десет година после овог рока, 1900, обухваћеност деце обавезном основном школом, која је у међувремену смањена на четворогодишњу, била је свега 27,3%.³⁰ Материјалне могућности сиромашне Србије за образовање нарасле младе популације биле су врло ограничене. По ондашњим мерилима, да би сва деца између 5 и 14 година била обухваћена основним школовањем, било би потребно 6.871 школа, док их је било само 1.101 са 102.408 ученика. Истовремено, број учитеља је требало да буде шест пута већи него што је стварно био. Око 95% деце није никада похађало више од четири разреда основне школе.³¹ Ипак, настављена је изградња мреже основних и осталих школа тако да је око 1910. у Србији било 1.450 основних школа са преко 140.000 ђака, од тога 30.000 девојчица.³²

Политичке промене од краја 19. и почетка 20. века, међу њима и зближавање Срба и Хрвата после 1903, утицале су и на промене у садржајима уџбеника. Оне се могу пратити и у Јовићевом уџбенику историје за основне школе. У издањима његовог уџбеника из 1896. и 1902. наведено је да „Срби и Хрвати говоре истим језиком, па зато се за њих и каже да су један народ“. Као и у осталим

²⁷ Стеван Окановић, *Народна историја у васпитној школи*, Београд 1910, 5–7; М. Вујанац, *Из методике историје*, Учитель, 1911/1912, 218–223, 318–327; М. Рабреновић, *Посебна педагогика*, Учитель, 1909/1910, 539–541.

²⁸ Милош Б. Јанковић, *Један лист из историске наставе*, Библиотека Будућност, свеска 5, Пожаревац 1910, 14.

²⁹ *Одговори Министарству просвете на питања о народним школама*, Просветни гласник, 1911, 9–11, 99–104, 216–222.

³⁰ Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834–1914. Mit europaischen Vergleichsdaten*, Muenchen 1989, 551–552.

³¹ Љубинка Трговчевић, *Образовање као чинилац модернизације Србије у XIX веку (Аналитичка скица)*, Србија у модернизацијским процесима XX века, Београд 1994, 225; Ch. Jelavich, *Op. cit.*, 55.

³² *Историја српског народа*, VI/2, 507, 533 (Владета Тешић); В. Станисављевић, *Нав. дело*, 242.

уџбеницима историје, то је било у складу са мишљењем да су Срби и Хрвати два племена српског народа који имају различита имена. Тврдило се да их њихово историјско порекло и језик идентификују као Србе, без обзира што су се верски разликовали и имали различита историјска искуства. У другим уџбеницима, међутим, Хрвати су представљени као посебан народ, али су све земље у којима се говори српским језиком (штокавским наречјем) идентификоване као отаџбина српског народа. У складу са европским (и Вуковим) мерилима, нација је идентификована као заједница језика. Ипак, већ у првим издањима Јовићевог уџбеника концепт националног јединства на основу језичког доведен је у питање. Већ тада је наведено да у Босни живе не само Срби латинске (католичке) вере него и муслимани који говоре српски. Међутим, „они данас не кажу да су Срби, него да су Турци и ако не знају турски говорити“.³³

У издањима Јовићевог уџбеника од 1904. до 1907. много више пажње је посвећено последицама неслоге и сукоба у српским владарским породицама и учесталија је тема о уједињењу српских земаља. И овде је излагање стизало до савременог доба, а Јовић је прилагођавао своје оцене новим политичким приликама. Истичана је личност краља Петра I, а за разлику од ранијих издања, владавина кнеза Александра Карађорђевића је оцењивана позитивно. До значајне промене дошло је јануара 1912. када је министар просвете Љуба Јовановић, иначе историчар, издао наређење да се предузму кораци ради остварења идеја „културне заједнице са Србима изван Србије, а исто тако и са Хрватима“. Тражио је да се то пре свега чини упознавањем са њиховим књижевним тековинама и да се стога за јавне и школске библиотеке набављају књиге „издања Матице Српске, Матице Хрватске и Друштва хрватских књижевника“.³⁴ Наредне године образован је одбор стручњака на челу са Јованом Скерлићем, присталицом јужнословенске сарадње, са задатком да прегледа читанке за основне школе. Одбор је дао препоруку да се више места посвети хрватској књижевности, „бар толико колико се у хрватским школским читанкама даје места српској књижевности“.³⁵

Због скорог избијања Првог светског рата наредба министра просвете о потреби бољег упознавања Срба и Хрвата није могла свуда да буде спроведена. Ипак, утицај ове наредбе могао је да се осети и у уџбеницима историје за основне народне и средње школе. У издању Јовићевог уџбеника историје из 1913. године истакнуто је заједничко порекло свих Словена, који се више не идентификују као Срби. Када је реч о сеобама, не говори више о сеоби Срба из старе постојбине, него о сеоби Словена. После досељавања на Балканско полуострво, од њих су настала три племена: Срби, Хрвати и Словенци. „Срби су били најјаче и највеће племе, те су највише племена и примили српско име. [...] Једно веће племе звало се Хрвати. Оно се населило између реке Саве, Драве и Јадранског мора. На северозападу од њих населило се племе Словенци, а на југоистоку Срби [...] Тако су на југу постала три словенска народа: Срби, Хрвати и Словенци. Срби и Хрвати говоре једним истим

---

³³ М. Јовић, *Српска историја*, 1882, 92; Исто, 1896, 67.

³⁴ Просветни гласник, 1912, 11.

³⁵ Просветни гласник, 1914, 172–174.

језиком и зато се за њих каже да су један народ. А и Словенци говоре готово као Срби и Хрвати, те се и они могу с нама сматрати као један народ“.³⁶

Наведена тврдња била је карактеристична за заговорнике јужнословенског јединства и готово дословно је могла да се нађе у написима било ког припадника истакнутих заговорника југословенства.³⁷ И поред тога, ни Јовићев уџбеник, као ни остале школске књиге код Срба, Хрвата и Словенаца нису садржавале неко обавештење или одушевљење за југословенско јединство или југословенство. Ови уџбеници су заговарали братство, сарадњу и разумевање, али не и јединство или асимилацију која би могла да угрози сопствене нације. Усто, наступило је ратно доба које је још више појачало разлике и неповерење.³⁸

У издању из 1913. Јовићевог уџбеника историје, последња тематска целина су били балкански ратови. Велике српске победе допринеле су још јачем наглашавању српског патриотизма. Чак четири стране су посвећене Кумановској бици чији опис се није много разликовао од оног у народним песмама. Уџбеник се завршава приказом Другог балканског рата и српском победом над Бугарима који су „мучки напали без објаве рата“. У закључку уџбеника наведено је следеће: „У овим ратовима Срби су се показали као најбољи јунаци. Српске чете допрле су до Јадранског и до Црног и до Белог Мора. И свуда су Срби били јунаци-витезови. Сви народи диве се јунаштву и брзини српске војске. [...] ми треба да се поносимо што смо синови оваквих јунака, што смо кћери и браћа српских соколова, што смо и ми Срби и Српкиње.“

Јовићевим уџбеницима је придаван посебан значај, о чему сведочи њихово дуготрајно коришћење. Он сам је у једном интервјуу касније нагласио да су историју из његових уџбеника учили сви који су учествовали у последњим ратовима. То што је у њима писао да су Срби у јужној Србији, у Босни, у Војводини, Хрвати и Словенци, сва та јужна словенска племена поробљена, био је повод да аустријски посланик тражи забрану уџбеника, али је Јовић одговорио да је штампа слободна и да му закони „не бране да напише историјску истину“.³⁹

---

³⁶ М. Јовић, *Српска историја*, 1913, 17–19.

³⁷ Ch. Jelavich, *Op. cit.*, 198.

³⁸ Исто, 272–274.

³⁹ Д. М., *Дечји песник Михаило Јовић, у чијој се кући није певало, није смејало, није чак ни гласно говорило, од рата*, Време, 17. децембар 1934.

Извори и литература:

Извори:

- Антоновић, Сава, Никетић, Петар М., *Илустрована српска историја за основну школу*, Београд 1890.
- Големовић, Јаков, *Слике и животописи из опште историје. За пети разред основне школе*, Ниш 1886.
- Големовић, Јаков, *Општа историја за вишу основну школу*, књига I, Ниш 1895.
- Историја нашег народа за ученике III раз. основних школа*, Београд б. г.
- Јовић, Михајло, *Српска историја*, 1882; 1896; 1913.
- Лазаревић, Лука, Шрепловић, П. К., *Српска историја са сликама за IV разред основне школе*, Београд 1900.
- Марковић, Јоксим Ст., *Животописи из најновије српске историје. За омладину ниже основне школе*, Београд 1886.
- Марковић, Јоксим Ст., *Српска историја за нижу основну школу*, Београд 1887.
- Марковић, Јоксим Ст., *Животописи из најновије српске историје за трећи разред ниже основне школе*, Београд 1891 (до 1898. књига је имала 12 издања).
- Наставни планови и програми за народне школе у Краљевини Србији*, службено издање, Београд 1899.
- Никетић, Петар, *Српска историја у биографијама за основну школу*, Београд 1883.
- Никетић, Петар, *Српска историја у народним песмама*, Београд 1900.
- Предавања из најновије српске историје*, Београд 1885.
- Просветни зборник закона и наредба по којима су уређене и о којима се управљају школе и друге просветне установе у Краљевини*, Београд 1887.
- Просветни зборник закона и наредба по којима су уређене и о којима се управљају школе и друге просветне установе у Краљевини*, Београд 1895.
- Српска историја са сликама за IV разред основне школе по новом програму*, Београд 1891.
- Станојевић, Михаило М., *Историја српског народа за IV разред основне школе*, Београд 1903.
- Тодоровић, Чедомиљ М., *Историја српског народа за IV разред основне школе*, Београд 1912.
- Убавкић, Милан С., *Историја за основне школе у Краљевини Србији*, Београд 1891.
- Периодика: *Просветни гласник*, *Учитељ*.

Литература:

- Вујанац, М., *Из методике историје*, Учитељ, 1911/1912.
- Вукићевић, М., *Реферат српске историје за основну школу*, Просветни гласник, 1898.
- Д. М., *Дечји песник Михаило Јовић, у чијој се кући није певало, није смејало, није чак ни гласно говорило, од рата*, Време, 17. децембар 1934.
- Ђуровић, Арсен, *Космолошко трагање за новом школом*, Београд 1999.
- Sundhaussen, Holm, *Historische Statistik Serbiens 1834–1914. Mit europaeischen Vergleichsdaten*, Muenchen 1989.
- Зундхаусен, Холм, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2009.
- Илић, Александра, *Уџбеници и национално васпитање у Србији (1878–1918)*, Београд 2010.
- Историја српског народа*, VI/2, Београд 1983.
- Јанковић, Милош Б., *Један лист из историске наставе*, Библиотека Будућност, свеска 5, Пожаревац 1910.
- Jelavich, Charles, *South Slav Nationalisms – Textbooks and Yugoslav Union before 1914*, Ohio State University Press 1990.

- Јовановић, Слободан *Влада Милана Обреновића*, II, Београд 1934.
- Миодраговић, Јован, *Историја српска за основне школе (Да се објасни шта је то историја)*,
Учитељ 24, 20. август 1883.
- Окановић, Стеван, *Народна историја у васпитној школи*, Београд 1910.
- Протић, Љубомир, *Стојан Новаковић и његов рад за просвету*, Споменица Стојану
Новаковићу, Београд 1921.
- Рабреновић, Милан, *Посебна педагогика*, Учитељ, 1909/1910.
- Самарџић, Радован, *Писци српске историје*, Београд 1976.
- Станисављевић, Вукашин, *Два века српских уџбеника, Сент Андреја 1717 – Крф 1917*,
Београд 1992.
- Тешић, Владета, Мирковић, Милан, Ђунковић, Срећко, Вуковић, Раде, *Сто година
просветног савета Србије 1880–1980*, Београд 1980.
- Трговић, Лјубинка, *Образовање као чинилац модернизације Србије и XIX века (Аналитичка скица)*,
Србија у модернизацијским процесима XX века, Београд 1994.
- Ћирковић, Сима, *Јављање 'критичке историографије' на Великој школи и универзитету*,
Зборник радова Универзитета у Београду, 1838–1988, Београд 1988.
- Ћосић, Драг. М., *Дебата у начелу*, Учитељ, 1899/1900.
- Ћунковић, Срећко, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд 1971.

INSTRUCTION AND HISTORY TEXTBOOK IN SERBIAN PRIMARY SCHOOLS (1880-1913)

Summary

The process of reforms of the education system in Serbia was conducted in the framework of the modernization of its society. New period in the history of education in Serbia begins in year 1880. Intensely is working on the legal regulation of Serbian education, it is introducing the obligation of school attendance, the curriculum is prescribed, books are written according to them and very lively discussion are lead in pedagogic public. Within the Ministry of Education in 1880 the General Education Council is established whose main task was to give an opinion to the Minister on all important matters of education policy according to the "state idea and modern science." That year for the third time Stojan Novakovic was appointed for Minister of Education, he was one of the most important knowledgeable men of his age, the founder of modern Serbian historiography and initiator of changes in the Serbian education. A new law on primary schools was adopted in 1882. That year the issue of textbooks is regulated by adopting of the rules or basics of printing of school books. In them, is prescribed that schools can only use textbooks proposed by the General Education Council and approved by the Ministry of Education. The publishing of a series of history textbooks for primary schools began. Since the eighties, elementary schools in Serbia, as well as the entire education system, received their relatively stable physiognomy. Special role in the formation of socially responsible young generation is given to teaching of history. Therefore at the end of the 19th and early 20th century a concept of national schools was introduced into the school system (1898 and 1904) whose mission is "to educate children in the spirit of the nation and to prepare them for civilian life, and especially to spread education and Serbian literacy to the Serbian people. Among a series of history textbooks for primary schools that have been methodically increasingly successful, the textbooks of Mihajlo Jović are certainly representative for the national-ideological, as well as for educational and didactic analysis of history textbooks for primary schools in Serbia.

Keywords: Serbia, Serbian Board of Education, curriculum and programme, primary school, history instruction, textbooks.